

Oikos ekonomije in ekologije - od gospodinje do menedžerja in nazaj

Andrej Klemenc

Kot je že skoraj splošno znano, pojma ekonomija in ekologija izvirata iz starogrškega pojma *oikos*¹. Pojem ekologije etimološko nima nikakršne zveze s pojmom narave, ki za stare Grke ni bila mrtev objekt znanstvene in tehnične manipulacije, temveč "physis", celota vsega, kar je, v kateri bogovi sicer niso več eno z elementi, temveč jih le pomenijo (Adorno, Horkheimer 1981: 128), toda celo v prvih poizkusih metafizično racionalne podobe sveta se podstat ne more izviti iz pajčolana mitične mreže sveta, polnega začaranih duhovnih sil tudi tam, kjer logos hoče izgnati mitsko kozmogonične utemeljitve sveta.

Za tem, kar so zgodovinarji filozofije z začetka tega stoletja (npr. Vorländer, Windelband in Burnet) razložili kot dogodek naivne in spontane refleksije o narodi, čudež, ki je prapočelo modrosti Zahoda, se zarisujejo stara božanstva. "Ko so elementi postali narava, so odvrgli videz individualiziranih bogov, vendar pa so ostali dejavne in žive moči, ki so še vedno razumljene kot božanske; kadar *physis* deluje, je vsa prežeta s tisto modrostjo in pravičnostjo, ki sta bila Zeusova apanaža" (Vernant 1986: 79).

V konstelaciji mreže elementov duhovnega univerzuma polis narava ne zaseda mesta mrte substance, ki jo osmišljuje šele spoznavajoči subjekt, ker ta mreža še ni stkana iz pojmov, temveč iz podob, ki so neločljivo povezane z imeni bogov. Nič ne sili v to, da bi se iz *oikosa* razvil pojem okolja, medtem ko razkroj male kmečke posesti in sprememba statusa plemiške aristokracije v zemljiško veleposestniški stan, povzročena z naraščajočim obsegom trgovine in blagovne menjave, kot stvarni prisili izsilita spremembo agore iz središča političnega univerzuma polis v tržnico (Vernant 1986; Thompson 1977). Pojem ekonomije je tako kot vsi filozofski pojmi porojen na atenski tržnici, zgodovinskem mestu rojstva miselne abstrakcije. Vse do Adama Smitha je bila namreč problematika politične ekonomije imanentna vsaki resni filozofiji in je skozi Marxov obrat filozofije kot kritike politične ekonomije hotela zasesti tron izjalovljenih obetov nemške klasične filozofije.

Filogenetsko ima pojem ekonomije svojo zasnovo v oikosu, medtem ko je pomen samovzdržnega gospodarstva/gospodinjstva zgodovinsko ugasnil. Menjave diskurzivnih formacij prekrijejo registre pomenov pojma v zgodovini, vendar šele

1 Doklerjev Grško - slovenski slovar iz leta 1915 ima pod pojmom *OIKOS* in *OIKIA* naštetje naslednje pomena: 1. a) hiša, poslopje, stanovanje, koč, šator; b) soba, hram, dvorana, svetišče, palača, prestolnica, votlina, ležišče, gnezdo; 2. gospodarstvo, gospodinjstvo, domače življenje; a) rodbinsko imetje, premoženje; b) rodbina, družina, posli; 3. domovina, očetnjava.

v diskurzu znanosti pojmi postanejo znaki za stvari, razrešeni moteče večpomenskosti znamenj neidentičnega, ki se skrivajo v njej. Potreben je bil sunek od zunaj, da se oikos poskuša razumeti v navezavi na prvotni smisel in da je filozofija po svoji epistemološki naravnosti postala arheologija védenja.

Sunek je prišel prav z mesta, kjer je so bile zgodovinske naplavine pojmovnih pomenov najbolj radikalno zabrisane - mesta pozitivne matematično naravoslovne epistemologije. Leta 1866 je nemški biolog in kemik Ernst Haeckel osnoval ekologijo - sintetično zmes različnih naravoslovnih ved, kot poddisciplino biologije. Velja za njenega začetnika, ne glede na to, da je bil Malthus v svojem eseju *On the Principles of the Population*, natisnjem leta 1798, z obravnavo problema katastrofalnih posledic eksponentne rasti enega faktorja znotraj zaprtega sistema, veliko bližji današnji teoretski evalvaciji problema in da je pojem v podobnem smislu še prej uporabil že Aleksander von Humboldt⁶. Ekologija kot veda naj bi se ukvarjala z interakcijami znotraj sistemov, ki jih sicer "klasične" discipline obravnavajo le s kategorialnim aparatom ene stroke in zato niso sposobne dojeti kompleksnosti interakcij med živimi organizmi in njihovim okoljem. Ekologija naj bi bila veda o okolju - v svojem hotenju je že latentna kritika pomanjkanja sintetičnega dela v znanosti -, njeno paradoksalno ime "veda o okolju", pa še razkriva vero pozitivne znanosti, da je predmet njene analize narava sama. Ime ekologija je v tem smislu simptom zgrešenega srečanja med znanostjo in naravo (več o tem Nennen 1991: pogl. II).

Potrebno je bilo skoraj še celo stoletje do izida knjige Williama Knappa *The Social Costs of Private Enterprise*, da so postali ekonomisti prvič pozorni na problem ekološkega gospodarjenja. V Knappovi analizi produkcijskih faktorjev se okolje prvič pojavi ne kot "prosta" proizvodna "dobrina", temveč kot produkcijski faktor. Tako je bilo tudi s stališča ekonomije same leta 1958 priznано, da izvor vsega bogastva ni (človeško) delo (v opoziciji do fiziokratske "zemlje"), ampak tudi "delo narave", kot je več kot tričetrto stoletja (1875) prej opozoril Marx v *Kritiki Gothskega programa*.

Marxu vsekakor ne gre odrekat, da je v *Kritiki Gothskega programa* kot filozof videl ne le preko nosov ideologov delavskih strank temveč tudi preko horizonta politekonomov svojega časa. Na tem mestu se ne bom spuščal v problem Marxovega razumevanja narave (Schmidt 1977). Vendar problema socialnih stroškov proizvodnje in njihove internalizacije ni mogoče rešiti s filozofskim opozorilom, da je "narava prav tako vir uporabnih vrednosti kakor delo, ki je samo le izraz neke naravne sile, človeške delovne sile" (Marx 1977: 486). Dokler "storitvam" narave predcimiramo delo, ki je v Marxovi filozofiji tista specifična razlika, ki loči človeka od opice (narave), potem dialektični um spet enkrat izvaja salto mortale, v dobri veri, da se bo ujel na noge. Razlika med "delom narave" in "človeškim delom" je ukinjena v "človeškem delu, ki je samo le izraz neke naravne sile", namesto da bi bila tematizirana diferenca med enim in drugim.

V nasprotju s Heglovo koncepcijo krožnega procesa večnega vračanja enakega v sferi narave, medtem ko spirala kot metaforična prispodoba za gibanje duha že predpostavlja tisto neomejenost, ki jo je Hegel sam sicer vedno karal in črtil kot "slabo neskončnost", je teoretska fizika od termodinamike naprej razvijala motiv linearno-entropičnih naravnih procesov, ki so danes predmet teorije

fraktalov, teorij kaosa in energetske ekonomije (Kirn 1991; Georgescu-Roegen 1991). Vendar se kljub tej opazki na račun Hegla ne kaže kar tako hitro odreči heglovski analizi zgodovine pojmov.

Historični pogled zgodovine ekonomske teorije nam odkrije v menjavai pojmov, s katerimi se pojasnjuje izvor bogastva, zgodbo zgodovinskega zatona razreda, ki se je legitimiral na simbolični prezentaciji premoči narave in naravne neenakosti. Diskurz naravnega prava je obglavil legitimacijsko moč te prezentacije. Čeprav so, kot se je do sedaj v boju za uveljavitev nove konstelacije diskurzov vedno spodobilo, podolgem in počez padale glave, pa ne glede na število glav, ki so jih odsekale prosvetljene giljotine, ni bilo mogoče obglaviti ekonomske funkcije aristokracije.

"Zemljiška renta" je bil pojem, s katerim se je zgodil heglovski "aufhebung" aristokracije v zgodovini politične ekonomije.² Mitski obseg pomena zemlja, zvezan s svetom dostojanstva iz roda v rod prehajajočih veščin in vedenj ter mitologije krožnega toka ponavljajočih se naravnih ritmov, je bil razvrednoten v posedovanje lastnine, katere vrednost določa trg, sama pa ni utemeljena na trgu. Kultura aristokracije je preživela samo tam, kjer je bil prehod iz ene v drugo diskurzivno formacijo dovolj dolg, da so se plemiški sinovi naučili, da je edina renta, ki zagotavlja aristokratsko življenje, renta, ki jo prinaša denar kot blago oz. obresti kot njegova cena, ali kjer se je statusno legitimacijski simbol visokorodnosti dalo kupovati kot nekoč prej papeževe odpustke in se je dolžnost častnega in zvestega služenja gospodarju dialektično prelevila v dolžnost laskanja.

V obeh primerih pa se je kultura simbolično mitičnega odnosa do narave kot dela produkcijskega procesa uspela ohraniti le tam, kjer je ostala drobna kmečka posest junkerjem, revolucijam in agroindustrializaciji navkljub osnova za pridelavo hrane. Etos oikosa se je ohranil le v kulturi konservativne kmečke srenje. S tem nočem reči, da imajo danes ugovori zdrave kmečke pameti proti stvarnim prisilam klasične tržne ekonomije tisto težo, ki jim jo pripisujejo kmečki veljaki, ko sklicujoč se na "kmeta kot po naravi najboljšega ekologa" nasprotujejo zahtevam "pomeščanjenih" naravovarstvenikov.

Ekonomisti so se lahko spopadli s problemom vrednotenja "dela narave" šele, ko je bilo le-to znanstveno pojasnjeno kot sistemi snovnih in energetskih interakcij. Šele ko filozofsko kategorijo "delo narave" nadomesti znanstvena analitična diferenca med sistemom in okoljem, je mogoče internalizirati eksterne stroške, saj je mogoče z znanstvenim instrumentarijem dokazati, da bo npr. določena terocentrala ob izkoriščanju te in te vrste premoega soraz-

2 "Zemljiška renta" je tudi slepa pega, potlačeno mesto delovne teorije vrednosti in poizkusa historične pojasnitve kapitalistične družbene formacije. Delo Adama Smitha je mogoče razumeti kot klasično tudi v smislu, da njegova analiza produkcijskih faktorjev (proizvodnih vzorcev) obravnava "zemljo", "fizično proizvedeni kapital" (stroje itd.) in človeško delo kot enakovredne, čeprav je človeško delo tisto, ki tvori bogastvo narodov v obsegu, s katerim nevidna roka skrbi za njegovo najbolj racionalno interakcijo z ostalima dvema. Šele radikalna verzija delovne teorije vrednosti je ontologizirala delo v edini izvor bogastva, boj med delom in kapitalom pa kot motor zgodovinskega napredka. Kjer Marx ni sledil lastni ontologizaciji dela, je že uvidel, da je moderna družba strukturno sestavljena iz *treh razredov*: lastnikov zemlje, kapitala in delovne sile. Ti razredi so moderni ravno zato, ker njihova družbena bit ni utemeljena v delu, temveč v njihovem razmerju do blagovne forme kot celične forme družbe.

merno z obratovalnim časom proizvedla toliko in toliko ton žveplovega dioksida, zaradi katerega bo ob predpostavljenih klimatskih pogojih v času t zmanjšan prirast lesne mase gozdov za tak in tak odstotek. Mogoče je oceniti tudi sinergetski učinek proizvodnje ogljikovega dioksida te termocentrale in zmanjšane sposobnosti naravne predelave ogljikovega dioksida v kisik zaradi poškodovanosti gozdov, ki je rezultat proizvodnje "kislega dežja". Vse to je mogoče storiti le ob predpostavki, da je del "dela narave" predpostavljen kot okolje nekega sistema. V našem primeru so to "klimatski pogoji"³.

S problematiko "socialnih stroškov" proizvodnje je dogmatski dremež *homo oeconomicusa*, moškega, ki vedno ve, kaj hoče, ker ga o tem pouči trg, ki dela komenzurabilna blaga z različno uporabno vrednostjo, zmotila mora simptomatičnega vračanja potlačenege.

Da se je ekonomija sploh lahko vzpostavila kot avtonomen družbeni subsistem, ki ni vezan na moralne norme družbenega občevarja, je morala menjalna abstrakcija postati substancialna sintetična družbena vez. Šele abstrakcija od katerekoli naravne lastnosti stvari omogoča univerzalizacijo blagovnega občevarja. Abstrakcija od snovno energetskih interakcij, ki potekajo v ozadju interakcij med lastniki blag, je nujna zgodovinska cena vzpostavitve ekonomije. Toda vsebina potlačitve spregovori v formi abstraktnega znanstvenega diskurza, ki se ne opira na metaforiko "dela narave", temveč na racionalno argumentativni kalkulaciji nezaželenih stroškov produkcije, ki jih na klasični utemeljitvi ekonomije vzpostavljene institucije trga niso sposobne zaznati.

Zato za ekonomski proces ne more več veljati zgodovinski postulat emancipacije ekonomije, ki veleva obravnavati blaga, "kot da bi v njih narava zadržala svoj dih" (Sohn-Rethel), temveč ga je potrebno obravnavati z vidika razlike dveh sistemov - sistema energetsko snovnih procesov in sistema uvrednotenja kapitala.

Vendar ekonomija, veda o družbi, ki se je najdalj časa držala paradigme klasične mehanike (Georgescu-Roegen 1991: 59), za to ni imela ustreznih epistemologije. Izposoje konceptov iz termodinamike pa so vodile k temu, da so pionirji energetske ekonomije v stroškovni analizi začeli operirati z nediferenciranim pojmom "energije", kot občim ekvivalentom stroškov vseh interakcij, in tako kot nadomestek za denar kot merilo vrednosti dobili še bolj abstrakten pojem, ki ga za razliko od denarja tudi ni mogoče empirično uporabljati kot generaliziran medij ekonomskega občevarja.

Hermanu E. Dalyju⁴ gre zasluga, da je na podlagi pionirskega dela Nicholasa Georgescu-Roegna vzpostavil vodilno diferenco med sistemom energetsko

3 Vendar je tudi klimatske pogoje mogoče analizirati sistemsko teoretično: termocentrala, ki ji javnost na podlagi znanstvenih študij o njenem vplivu na kvaliteto zraka v mestu naprti levji delež krivde za smog v zimskih mesecih, lahko npr. naročila študijo, ki bi dokazala, da so klimatski pogoji sami nek sistem, ki je v veliki meri rezultat velikega deleža individualnih kurišč pri oskrbi mesta s toplotno energijo. Če bi mesto individualna kurišča nadomestilo s sistemom daljinskega ogrevanja, bi se klimatski pogoji v mestu spremenili do te mere, da bi bilo dolgoročno učinkoviteje in ceneje postaviti sistem daljinskega ogrevanja in zgraditi novo centralo, kot pa naprtiti sedanji breme 95-odstotnega razžvepljevanja.

4 Prevod njegovega teksta "Ekonomika in vzdržljivost: za ekonomijo ravnovesnega stanja" objavljamo v tej številki Časopisa. Ob terminu "ekonomija ravnovesnega stanja" je treba →

snovnih interakcij, ki imajo linearno entropični značaj in, subsistemom krožnega toka menjalnih interakcij⁵. Noben holističen spoj ekonomije in ekologije ni mogoč, temveč je treba ekonomski sistem obravnavati kot dva subsisterna, ki ne moreta imeti skupne epistemologije in sta drug za drugega okolje. S tem je pojem okolja tudi v ekonomiji izgubil svojo nedolžnost in postal prazno mesto, preostanek, ki ostane po racionalizaciji, utemeljeni na vodilni zarezi. Toda s tem, ko je racionalni diskurz reflektiral svojo performativno razsežnost in "ve, da vidi, da ne vidi" (Luhmann), je na praznem mestu preostanka pustil prostor za mimetične prakse, ki so onstran diskurzivne zareze sistema, formirajo pa tiste identitete in življenjske stile, ki lahko prevzamejo nase ob teoretični redifiniciji trga in njegovi politični reinstitucionalizaciji etični imperativ ohranjanja fizičnih in estetskih vrednot naravnega okolja.

Problema internalizacije ekonomskih eksternalij ekonomski sistem ne more rešiti po kriterijih, ki so imanentni krožnemu toku menjave, ali kot pravi Herman E. Daly - "trg si svojih meja ne more postavljati sam". Kot primer daje morski zaliv kot zaprt sistem. Če prepustimo trgu, kot najboljšemu mehanizmu alokacije kapitala tudi nalogo, da ugotovi, kje so meje reprodukcijske sposobnosti zaliva kot biotopa, lahko predpostavimo, da se bo to zgodilo šele, ko bo ujeta zadnja riba. Takrat se šele izkaže, da denarja ni mogoče jesti, toda pokaže se tudi to, da je z denarjem mogoče investirati v razvoj "zvitosti urna", ki naj bi nas oskrbel s sredstvi, ki nam bodo naredila dostopna in ekonomsko rentabilna oddaljena lovišča. Toda danes je še vsak povprečen potrošnik v visokorazvitih potrošniških družbah informiran o tem, da novih lovišč ni več ali pa so stroški za njihovo izkoriščanje ne le visoki v ekonomskem smislu, temveč zahtevajo tudi izredno visoke stroške politične legitimacije.

Internalizacija socialnih stroškov je postala eden glavnih problemov sodobne ekonomske teorije, ekološki davek pa najsplošnejše ekonomsko sredstvo politike varstva okolja v razvitem kapitalističnem gospodarstvu. "Pa vendar podatki, ki jih navaja Horvat, kažejo, da v resnici tako imenovani ekološki davek veliko bolj kot ekološkimi ciljem služi polnjenju državne blagajne s pomočjo politično zelo produktivne legitimacije", je zapisal kolega Janez Šušteršič na 37. strani revije, ki jo držite v rokah.

Če si trg ne more postavljati meja sam, kot trdi Daly, in če je politični proces vsaj tako nepopoln mehanizem alokacije kot trg, kot dokazuje v navezavi na tu objavljeni tekst Andreja Horvata Janez Šušteršič v svojem tekstu "Okolju prijazna" javna izbira?", ali ne ponuja model vzdržljivega potrošništva (sus-

♦ povedati, da se ga ne sme zamenjevati s stanjem ekonomskega ravnovesja, ki pomeni, laično rečno, usklajenost ponudbe in povpraševanja. "Ekonomija ravnovesnega stanja" pa zahteva usklajenost fizičnih in snovnih inputov in outputov ali povedano drugače, zagotavljanje reprodukcijske sposobnosti ekosistema kot okolja menjalnega toka.

5 Krožni tok menjave je združen s fizikalnim tokom snovi in energije, ki pa ni krožen tok snovi in energije je konec koncev linearen in brez zavojev, začenjajoč se z izčrpavanjem virov z nizko entropijo iz okolja, končuje pa se z onesnaženjem okolja in odpadki z visoko entropijo. Snovi lahko recikliramo, ker pa nobeno recikliranje snovi ni stoo odstotno, recikliranje energije pa ni izvedljivo, je tok snovi in energije (ali pretok) navezadnje linearen..... Preučevati gospodarstvo s krožnim tokom, ne da bi upoštevali pretok, je podobno kot študij fiziologije s sistemom obtočil, ne da bi kdaj omenili prebavni trakt." (Daly 1991: 77)

tainable consumersim) tisto politično reinstitucionalizacijo trga, ki omogoča gospodinji, da v racionalno izbiro vkalkulira tudi etični imperativ ohranjanja ponovno začarane narave?

Institucionalni kontekst vzdržljivega potrošništva po drugi strani omogoča menedžerju, da se obnaša kot dobra stara gospodinja, ki ve, da "vsaka reč še enkrat prav pride" in jo shrani, namesto, da bi jo med sanjarjenjem o tem, kako si bo enkrat v prihodnosti lahko privoščila lepšo in boljšo, vrgla proč. S tem bi politiko razbremenili pritiska, da prevzame moralni imperativ ohranjanja okolja izključno nase in se postavlja v vlogo (neučinkovitega) vrhovnega moralnega razsodnika ter spet gradi tron, ki so mu moderne družbe odrekale legitimnost.

Literatura

- ADORNO, Theodor Wiesengrund, HORKHEIMER Max (1981): "Pojem razsvetljenstva," v: *Kritična teorija družbe*, Cankarjeva založba: Ljubljana.
- DALY, Herman E. (1990): "Economy and Sustainability: Toward Steady State Economy", v: H. Daly in J. Cobb: *For the Common Good: Redirecting the Economy Towards Community, the Environment and a Sustainable Future*, Green Print: Hartland.
- DALY, Herman E. (1991): "Krožni tok menjalne vrednosti in linearni pretok snovi in energije: primer napačno postavljene konkretnosti", Zbornik: *Ekologija, energija, entropija*; Aram: Maribor.
- EKINS, Paul: *Sustainable Consumerism*, tipkopis.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas (1991a): "Entropijski zakon in ekonomski proces". V: *Ekologija, ekonomija, entropija*. Aram: Maribor.
- GEORGESCU-ROEGEN, Nicholas (1991b): "Ravnovesno stanje in ekološka odrešitev". V: *Ekologija, ekonomija, entropija*, Aram: Maribor.
- HORVAT, Andrej (1991): *Davek na energijo: ekološki ali politični davek?*, tipkopis.
- KIRN, Andrej (1991): "Ekološko entropijska senca človekovega dela", v: *Ekologija, ekonomija, entropija*, Aram: Maribor.
- KOKOT, Marjan (1991): "Sistemska družbena teorija?", *Časopis za kritiko znanosti* 140/141: Ljubljana.
- LUHMANN, Niklas (1991): "Avtopoezis socialnih sistemov", *Časopis za kritiko znanosti* 140/141: Ljubljana.
- LUHMANN, Niklas (1991): "Zaznavanje in komuniciranje spolnih interesov", *Časopis za kritiko znanosti* 140/141: Ljubljana.
- MARX, Karl, (1979): "Kritika Gothskega programa", MEID IV, Cankarjeva založba: Ljubljana.
- NENNEN, Heinz Ulrich (1991): *Ökologie im Diskurs*, Westdeutscher Verlag: Opladen.
- SCHMIDT, Alfred (1976): *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*, Europäische Verlagsanstalt: Frankfurt a. M - Koeln.
- SOHN-RETHEL, Alfred (1982): *Duževno in telesno delo*, Krt: Ljubljana.
- ŠEŠERKO, Leon (1986): *Zgodovinskost Heglove Logike*, Obzorja: Maribor.
- ŠUŠTERŠIČ, Janez (1991): "Okolju prijazna" javna izbira?, tipkopis.
- THOMSON, George (1977): *The First Philosophers*, The Camelot Press Ltd.: Southampton.
- VERNANT, Jean Pierre (1986): *Izvori grške misli*, Studia Humanitatis: Ljubljana.
- VORLÄNDER, Karl (1977): *Zgodovina filozofije*, Prvi del, Slovenska matica: Ljubljana.